

DR. SUGÁR PÉTER

Közép- és Kelet-Európa történetének kutatása az Északamerikai Egyesült Államokban¹

A második világháború előtt az Egyesült Államokban alig foglalkozott valaki Közép- és Kelet-Európa történetével. Országunk külpolitikája izolacionista volt. Történészeink, ha nem országunkkal vagy világrészünkkel foglalkoztak, akkor vagy az ismert szakágak — ókori, középkori, reformáció, renaissance, francia forradalom stb. — szakemberei voltak, vagy azon államok történelmét kutatták, amelyeknek múltja valamiképpen összefüggött az Egyesült Államokéval, és amelyekkel nagyobb nehézségeket okozó nyelvek megtanulása nélkül is foglalkozni lehetett. Angliának, Franciaországnak, Németországnak és néha Olaszországnak mindig voltak történészei Amerikában. Az orosz-szakosok már ritkábbak, majdnem kivétel nélkül a harvardi Karpovits tanár volt növendékei voltak. Tekintve a lakosság érdeklődését és hangulatát ezekben az években, sem a diákokat, sem a nagyközönséget nem zavarta ez a szakmai ténykedés.

A második világháború megváltoztatta ezt a helyzetet. Nem lehetett visszatérni az izolacionista politikához. Ehhez a világ túl kicsinnyé vált. Államunk, mint a két nagy világhatalom egyike tette le a fegyvert a háború végén. Új szerepét nem tölthette be sikeresen, ha nem ismerte legalább a másik világhatalmat, a Szovjetuniót. Mindenkit érdekelt a Szovjetunió, s az egyetemekre, ahol állítólag mindig mindenre tudnak választ adni, áramlottak a Szovjetunióval kapcsolatos kérdések. Most már nincs az Egyesült Államokban olyan college vagy egyetem, amely ezt az elnevezést megérdemli, ahol ne tanítanának orosz nyelvet, irodalmat és történelmet Nagy Pétertől napjainkig. Tudjuk, hogy semminek sincsen értelme, amit a közepén kezdünk el. Oroszországgal nem Nagy Péter idején kell elkezdni foglalkozni, hanem legkésőbb a kilencedik században. Pillanatnyilag komolyan folyik az orosz középkorszakosok kiképzése. A többi társadalomtudományosok is foglalkoznak Oroszországgal, és a politikai tudományi, közgazdasági és szociológiai karokon is bőven van Oroszországgal és főképpen a Szovjetunióval foglalkozó kurzus.

Valamikor, 1950 körül, szakmánk, dékánjaink és rektoraink, valamint a központi kormány, amely egyetemet végzetekből verbuválja alkalmazottait, ráébredtek arra, hogy mi Európa két szelével foglalkozunk, de azzal az állam- és népcsoporttal, amely a németül és oroszul beszélő világok között fekszik, alig törődik valaki. Erről a világról az angol nyelvű irodalomban igen nehéz volt felvilágosítást találni. Az államosításokkal, a többéves tervekkel, a sztalinista pörökkel stb. kapcsolatban egyre gyakrabban jelentek meg hírek Közép- és Kelet-Európáról újságjainkban, és az érdekelt olvasók jóformán sehova sem fordulhattak, ha azokról az országokról, melyekről olvastak, felvilágosítást akartak kapni. A szakma és a nagyközönség felfedezték Közép- és Kelet-Európát. De problémáink igazán csak ezzel a felfedezéssel kezdődtek meg. Ahhoz, hogy a diákok és a nagyközönség által felfedezett országokka komolyan kezdjünk foglalkozni, pénz és szakember kellett.

Beszéljünk először a pénzről. Az Egyesült Államokban a nevelés és kutatás nincs központosítva. A központi kormány, eltekintve az atomkutatástól, alkotmányunk értelmében nem foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Nincs nálunk Tudományos Akadémia sem, amely, amikor ezt szükségesnek véli, megalapíthatna egy Történelemtudományi vagy Kelet-Európai Intézetet, felszólíthatná a szakembereket az intézetbe való belépésre, és így, az intézeten keresztül, biztosíthatná a szükséges kutatómunkák elvégzését és az eredmények közlését. Van ugyan egy pár kutató intézet nálunk is. Ezek közül a legismertebbek: *The Institute of Advanced Studies* Princetonban; *The Institute for the Behavioral Sciences* Palo Altóban és a *Rand Corporation*. De ezek sem alkalmasak arra, hogy ilyen, hirtelen mutatkozó szükségletet kielégítsenek. Ezekben az intézetekben

¹ E felolvasás megírásánál Stephen Fischer-Galati tanár (Wayne State University) jegyzetei segítettek. Kollégámnak ezúttal mondok köszönetet.

minden elképzelhető szakmának leghíresebb tudósai számára akarnak életük végéig lehetőséget biztosítani arra, hogy teljes figyelmüket és erejüket munkájuknak szentelhessék. Ezek között az intézetekben dolgozók között vannak történészek is. Az intézetek továbbá minden évben meghívják egy pár más tudóst is, és egy évre ezeknek is biztosítják a gondtalan, minden más felelősségtől mentes kutatás lehetőségét. Tudtommal eddig csak egy Közép- vagy Kelet-Európai-val foglalkozó történész kapott ilyen meghívást.

De térjünk vissza az alapvető tényre, a nevelés és kutatás decentralizálására. Az Egyesült Államokban a kutatás majdnem kizárólag a szűk körű meg nem haladó elsőrendű egyetemeken folyik. Itt ugyanazok a szakemberek foglalkoznak mind a tanítással, mind a kutatással. Ez természetesen azt jelenti, hogy kevesebb idő jut kutatásra. Ezt az sem egyenlíti ki egészen, hogy a tanár-kutató minden hat-hét évben kap egy év fizetéses szabadságot, hogy ezt az időt teljesen kutatásra szánja. Nekem ez ellen a rendszer ellen nincsen semmi kifogásom. Meg vagyok győződve arról, hogy a nevelés éppen olyan fontos, mint a kutatás és arról is, hogy a kutatás maga is nyer azzal, hogy a jövő kutatóit a legjobb szakemberek képezik ki. A hátrány az, és itt volt a probléma, mikor felfedeztük Közép-Kelet-Európát, és itt vannak nehézségeink ma is, hogy az egyetemek nem tudnak korlátozás nélkül új tanárokat vagy akár tanár-kutatókat alkalmazni.

Egyetemünket vagy az ötven tagállamok egyike, vagy egy város, vagy egy egyház tartja fenn, vagy pedig saját tőkéjük kamatjából tartják fenn magukat. Ezt a tőkét volt diákjaik fadományaiból vagy gazdag emberek adakozásaiból gyűjtötték össze. Minden egyetem, teljesen függetlenül attól, honnan kapja pénzét, önálló, felelős jogi személy és mint ilyen felelősséggel tartozik vagy az egyes államok törvényhozó testületeinek, vagy az egyháznak, vagy a tőkéjüket kezelő felügyelő bizottságnak. Új tanszékek és az ezekkel szükségessé váló könyvtárak sok pénzbe kerülnek. Ennek az új összegnek szükségességét az egyetemeknek igazolniuk kell, amikor megadását kéri azoktól, akiktől jogilag és anyagilag függenek. A felügyelő hatóságok viszont, igen helyesen, nem hagyják magukat könnyen meggyőzni, és csak akkor adják meg a kívánt összegeket, ha meg vannak győződve arról, hogy ezt az országot, a nagyközönséget vagy a diákság érdekei megkövetelik. Az utolsó tizenöt esztendőben könnyű volt nálunk pénzt felhajtani a természet- és biológiai tudományok és a matematika részére, mint társadalomtudományi vagy humán célokra. A hasznosat szem előtt tartva, könnyebb például pénzt kapni egy új orosz nyelv-tanár alkalmazására, mint egy orosz történelemtanár felvételére. Nyelvész kollégáinknak megvan továbbá az az előnyük is, hogy sokkal kevesebbet költenek könyvekre és folyóiratokra, mint mi.

Amit elmondtam az egyetemeket ellenőrző és fenntartó szervekről, az alkalmazható a központi kormányra és a nagy alapítványokra is. Kormány- és alapítványadományok, melyeket mindig egy megadott program megvalósítására kapnak az egyetemek, ma már igen fontos részét teszik ki az egyetemek jövedelmének. Ebből elsősorban közvetve van hasznunk. Ha például a vegyészeti fakultás által feltétlenül szükségesnek nyilvánított új kollégánk költségeit be lehet iktatni egy adományokkal ellátott programba, akkor nekünk is javulnak esélyeink, hogy az alapvető költségvetésen belül talál rektorunk pénzt az általunk éppen olyan szükségesnek nyilvánított új történész alkalmazására. A ránk közvetlenül jutó adományok összege aránylag még igen alacsony, bár egyre növekszik. Nekem biztosan nincsen jogom panaszkodni, mert már másodsorban vagyok Európában alapítványok által rendelkezésemre bocsátott pénzzel. Ha azonban egyes emberek, mint én is, egyre könnyebben jutnak ilyen, számunkra komoly, de reálisan nem lényeges összegekhez, a nagyobb adományok, melyekből új tanszékeket lehetne felállítani, még mindig ritkák.

Az elmondottakból következik, hogy rektorainknak nem volt és ma sincs könnyű feladatuk, ha fakultásukat egy, vagy pláne több közép-kelet-európai szakemberrel akarják bővíteni. De már fel tudunk mutatni eredményeket is. Pillanatnyilag hét egyetemen találunk közép-kelet-európai programot. Ezek az egyetemek a következők: California Egyetemének Berkeley-ben fekvő intézete, Columbia, Harvard, Indiana, Rutgers, Yale és az enyém, a *University of Washington*. Jóval több azoknak az egyetemeknek a száma, ahol ha még programot nem, de már szakember által előadott történelemtanulást találunk. Ezek közé tartozik Colorado, Illinois, Texas és Wisconsin államok egyeteme, valamint Stanford, Wayne State (Detroit-ban), Denver, Georgetown (a fővárosban) és California Egyetemének Los Angelesben levő intézete.

De nemcsak anyagi nehézségek, hanem szakemberhiány is korlátozta eddigi fejlődésünket. Kik voltak, és honnan jöttek azok a tanárok, akik az említett és még több más egyetemen is, elfoglalták az újonnan felállított tanszékeket? E kérdésre válaszolva, a neveket magyar szokás szerint fogom felsorolni, a családi nevet említve először.

Amint azt felolvasáson elején említettem, voltak már a második világháború előtt is egyesek, akik az Egyesült Államokban Közép- és Kelet-Európa történelmével foglalkoztak. Elsősorban két tanár, Coolidge Archibald és Thomson Harrison S. érdemel említést. Mindkettő született amerikai és kiváló történész. Coolidge professzort elsősorban a diplomácia érdekelte és az úgynevezett keleti kérdés tanulmányozásán keresztül született meg benne az érdeklődés a Balkán félsziget iránt. Ő Harvard egyetemén tanított. Ez, mint ismeretes, országunk legöregebb

és anyagilag legjobban ellátott egyeteme. Megalapításától kezdve nagy súlyt fektetett könyvek vásárlására és ma Harvardon van az ország legnagyobb könyvtára, eltekintve a híres *Library of Congress*-től. Coolidge szép gyűjteményt talált új érdeklődésnek kielégítésére. Thomson már mint diák elhatározta, hogy életét a reformáció és elsősorban a huszita mozgalom tanulmányozásának fogja szentelni. Megtanult csehül, lengyelül és magyarul, és az egyetem elvégzése után Prágába utazott, ahol ledoktorált. Az *University of Colorado* tanára lett és itt nehezebb körülmények között végzett Coolidgehoz hasonlóan úttörő munkát. Coolidge tanítványa és híresebb utóda Harvardon, Langer Vilmos professzor, a harmadik tanár, akinek nevét érdemes megjegyezni. Ő folytatta mestere munkáját és mint a diplomácia és a Balkán történésze működött majdnem napjainkig.

Mikor az ország közép-kelet-európai szakembereket kezdett keresni, az említett három tanár volt diákjai kerültek előtérbe. Ennek az volt az eredménye, hogy elsősorban Harvardon végzett és a Balkán-félsziget történelmével dolgozó emberek kaptak katedrákat. Kerner Robert, Lord Robert, Helmreich Ernst, Black Cyril, Clarke Jakab, Mosley Fülöp a legismertebb tagjai ennek a második generációnak. Hozzájuk csatlakozott egy másik csoport, melynek érdeklődését Közép- és Kelet-Európában az ezekben a kontinensrészekben különböző okoknál fogva eltöltött évek ébresztették fel. Campbell János, Wolff Robert és Roberts Henrik tartoznak többek között ehhez a csoporthoz. Végül egy harmadik amerikai születésű csoport fejezi be ezt a felsorolást. Vuchinic Wayne, Jelavich Károly, Stavrianos Leften S. a legjobban ismertek azok közül, akikben az érdeklődést és nyelvtudást óhazájukra szívesen emlékező emigráns szülők tartották ében.

Európa is hozzájárult szakcsoportunk kialakításához. Mint jól ismert, vagy legalább mint végzett szakemberek jöttek Amerikába Arnakis György, Halecki Oscar, Kann Robert A., Kohn Hans, Lukács János, Odlizilik Otokar és Wandycz Peter. Európában születtek, de már Amerikában jártak egyetemre többek között Bárány György, Fischer-Galați István, Skendi Stavro és jómagam. Eltekintve azoktól, akik mint végzett történészek jöttek Amerikába, mindnyájan vagy az először említett három tanárnak, Coolidge-nak, Thomsonnak, Langernek, vagy az ő tanítványaiknak voltak diákjai. Ebből az következik, hogy érdeklődésünket legalább részben ennek az első három tanárnak érdeklődése határozta meg. Ézért a Balkánnal, Csehszlovákiával és Lengyelországgal mindig többen foglalkoztak, mint a balti államokkal, Magyarországgal vagy Romániával. Ugyanakkor valamennyiünket, ezúttal az először említett három tanár kivételével, két dolog jellemzi. Mindnyájunkat, valami oknál fogva, érdekelte Közép- és Kelet-Európa már mielőtt elkezdtünk volna tanulni. Mindegyikünknek megvolt az az előnye, hogy legalább egy oly nyelvet beszéltünk, amelyre szakmunkánk elvégzésében szükségünk volt.

Az utóljára említett tény, a nyelvtudás a harmadik komoly probléma, amely ma nehézségeket okoz. Diákjaink amerikaiak, akiket az utolsó tizenöt évben felébredt érdeklődés hoztantermeinkbe. Tőlük, mint minden más diáktól, megköveteljük egy klasszikus nyelvnek és két modern nyugati nyelvnek megtanulását. Ezen felül azonban meg kell tanulniuk nemcsak egy, de legalább két kelet-európai nyelvet is, ami alaposan megnehezíti munkájukat. A két nyelvhez való ragaszkodásunk okaira később fogok rátérni. Minden esetre, ez a komoly munkatöbblet elriaszt tőlünk mindenkit, akinek érdeklődése nem elég alapos. Pillanatnyilag nem tudunk annyi szakembert képezni, mint amennyire az ország egyetemlein szükség van.

Ha a szakmánkhöz közel álló török szakot nézzük meg, lényegesen kedvezőbb helyzetet találunk. A hazatérő misszionáriusok és az Ottomán Birodalomban megalapított amerikai iskolák és egyetemek volt tanárai már az első világháború előtt is alapítottak Princetonben, Harvardon, Notre Dame és Chicago egyetemlein a török nyelvnek és történelemnek szentelt tanszékeket és intézeteket. A két háború között ezekhez csatlakoztak az *University of Wisconsin*, Georgetown és a California Egyetemek Los Angelesben található intézete. Ezekben az intézetekben már kialakult egy tradíció, büszkék arra, amit ezen a téren elértek, és az évek során elég szakembert képeztek ki az ország szükségleteinek ellátására. Chicagonak, Princetonnak és Harvardnak nemcsak elsőrendű szakkönyvtára, de komoly okmánygyűjteménye is van. Ma Amerikában dolgoznak az európai származású Gibb Harold és Pritsak Omelian (Harvardon) és von Gruenebaum Gustave (Los Angelesben). De az amerikai eredetűek között is akad velük egyenrangú. Ezek közül Thomas Lajos Princetonban, Shaw Stanford Harvardon, Davidson Rederick a fővárosban levő *American University*-n és Fischer Sydney Ohio Állam Egyetemén érdemelnek említést. Továbbá a legtöbb kelet-európai szakos, köztük én is, kapott kiképzést török nyelvben és történelemben.

Eljutottunk odáig, hogy elegen vagyunk ahhoz, hogy más szakmabeli kollégáinkkal együtt megalapíthattunk egy szervezetet, az *American Association for the Advancement of Slavic Studies*-t, amely a nemslávokkal is foglalkozik és kiadja a *Slavic Review*-t. Második folyóiratunkat, a *Journal of Central European Affairs*-t, az eredeti triumvirátus egyetlen még ma is aktív tagja, Thomson tanár szerkeszti. Cikkeink megjelennek az ország két legfontosabb szaklapjában, az *American Historical Review*-ben és a *Journal of Modern History*-ban, valamint európai szaklapokban is. Minden páros évben szervezetünk nemzeti és minden páratlan évben regionális

üléseket rendez, melyekre egyre többen jönnek el a történelem más ágaival foglalkozók közül is. Odáig tehát eljutottunk, hogy a közép-kelet-európai szakmunkának megvetettük tizenöt év alatt komoly alapját. De erre az alapra most építenünk kell. Ez sem lesz könnyebb feladat. Különböző, gyakran egymásnak ellentmondó kérdések várnak megoldásra. A még hátralevő időben ezekkel, a jelen problémáival szeretnék foglalkozni.

Szaktársaimban, mint minden történészben, aki nem saját hazájáról ír, van egy bizonyos igény: kötelességünknek érezzük bemutatni Közép-Kelet-Európát az Egyesült Államok lakosságának, de ugyanakkor olyan műveket akarunk írni, amelyek az illető országokban is emelik az amerikai történetírás hírnevét. Ha az első célt szolgáljuk, akkor Közép- és Kelet-Európában túl egyszerűnek látszó, népszerűsítő könyveket írunk. Ha a második elgondolás vezet bennünket, akkor a hazai közönség részére pillanatnyilag még érdektelen monográfiákat írunk.

Mint tanárok, meg akarjuk írni azokat a könyveket, amelyeknek hiányát erősen érezzük, amikor azon törjük a fejünket, hogy mit olvastassunk diákjainkkal. Ugyanakkor mint kutatók legszívesebben csak érdeklődésünk kielégítését elősegítő problémákkal törődünk. Az egyik esetben diákjaink és mi, mint tanárok, a másik esetben mint kutatók szenvedünk.

Mindegyikünknek megvan a saját kedvenc témája. Wandycz Péter barátomat például mindig a diplomácia, engem pedig a gazdaság- és társadalomtörténet fog legjobban érdekelni. Ezért írta ő *Franciaország és kelet-európai szövetségesei 1919—1925* című könyvét és én *Bosznia és Hercegovina iparosítása, 1878—1918* című tanulmányomat. Mindkettőnknek, és hasonlóan specializált témákról író kollégáinknak állandóan egy kérdés jár a fejében. Nem kellene-e először jó lengyel, cseh, osztrák—magyar és jugoszláv történelmeket írni, mielőtt részletkérdésekkel foglalkoznánk? Nem volna-e helyes először megteremteni a tankönyveknek is szolgáló alapműveket, azután a részlettanulmányokat, amelyekre hosszú évek után újra összefoglaló műveket lehetne építeni? Elméletileg ez volna a helyes. De mint történészeket, hajtanak a bennünket igazgató, válaszra váró részletkérdések. Mik legyünk, úttörők, vagy történészek?

De nem vagyunk teljesen megelégedve akkor sem, ha eddigi munkásságunk eredményeire gondolunk. Mint már említettem, ez kissé egyoldalú. Közép- és Kelet-Európa egyes részei, egyes problémák és bizonyos időszakok uralták eddigi munkásságunkat. Van-e értelme annak, hogy az eddig megjelent művekkel, legalább ideiglenesen meg legyünk elégedve és most arra fordítsuk erőnket, hogy az eddig elhanyagolt országok és kérdések problémáival foglalkozzunk? Ha átnézzük az anyagot, találunk számos monográfiát, amelyekre büszkéek lehetünk. Példaképpen csak párat fogok megemlíteni, igyekezve ugyanakkor a témák változatosságáról is képet adni.

Black Cyril, *Az alkotmányos kormányforma bevezetése Bulgáriában.*

Burks Robert, *A kommunizmus dinamizmusa Kelet-Európában.*

Fischer-Galați István, *Ottoman imperializmus és német protestantizmus 1521—1555.*

Fisher Sydney, *Törökország külpolitikája, 1481—1512.*

Herak István, *Lengyelország és nemzeti kisebbségei, 1919—1939.*

Lederer Ivo, *Jugoszlávia és a párizsi békekonferencia.*

Lord Robert, *Lengyelország második felosztása.*

Rothenberg Gunther, *Az osztrák katonai határvidék Horvátországban, 1522—1747.*

Rotschild József, *A Bolgár Kommunista Párt eredete és fejlődése, 1883—1936.*

Skendi Stavro, *Albán politikai elgondolások és forradalmi akciók, 1881—1912.*

Spector Sherman, *Románia és a párizsi békekonferencia.*

Tomasevich Jozo, *Parasztok, politikai és gazdasági változások Jugoszláviában.*

Vettes Vilmos, *A német szociáldemokrácia és a keleti kérdés, 1848—1900.*

Vuchinic Wayne, *Szerbia Kelet és Nyugat között.*

Ezek, és még számos más könyv, évekig használhatók lesznek. Nem kell szégyelnünk magunkat akkor sem, ha bibliográfiánkra vagy folyóiratokban megjelent rövidebb tanulmányainkra gondolunk.

Teljesen más azonban a helyzet, ha a nemzeti történelmekhez vagy nagyszabású áttekintő munkákhoz fordulunk. Ha nemzeti történelmekre gondolunk, akkor csak Thomas professzor *Csehszlovákia a modern történelemben* és Roberts Henrik *Románia* című műveivel lehetünk teljesen megelégedve. Sinor Denis vagy Lengyel Emil magyar, Macdermott Marcia bolgár, Glaser Kurt csehszlovák, Preveden vagy Juldavic horvát és Kirschbaum János szlovák történelmeire nem lehetünk büszkéek. Az áttekintő munkák között viszont már akad több igen értékes mű. Ezek közül meg szeretnék példaképpen egy párat említeni.

Arnakis György, *A konstantinápolyi görög egyház és az ottoman birodalom.*

Blum Jeromos, *A jobbágyság terjedése Kelet-Európában.*

Fisher-Galați István, *Forradalmi jelenségek a Balkánon Lepantótól Kükük Kanarçigi.*

Fisher Sydney, *Az ottomán feudalizmus és befolyása a Balkánon.*

Jelavich Károly és Barbara, *A Balkán átmeneti időszaka.*

Stavrianos Leften, *A Balkán 1453 óta, A XIX. századbeli Balkán forradalmak háttere.*

Stoianovich Traian, *A balkán közgazdaság a XVII. és XVIII. századokban.*

Wolff Robert, *A Balkán napjainkban.*

És még számos más mű megérdemli a figyelmes átolvasást.

De eltekintve Stavrianos, *A Balkán 1453 óta* című könyvétől, az éppen említettek, bár időben és térben nagyobb egységekkel foglalkoznak, joggal tekinthetők monográfiáknak is. A Stavrianos-könyvhöz hasonlóak közül kettő igen jól ismert mind a diákság, mind a nagyközönség köreiben. Ezek Kann Robertnek az Osztrák-Magyar Monarchiával foglalkozó, *A sok nemzetiségű birodalom* és Halecki Oscarnak *Nyugat-Európa határvidéke* című művei. Angliában megjelent kiadványokkal együtt, ezen a két könyvön nőtt fel számos Közép- és Kelet-Európa iránt érdeklődő diákgeneráció. Amióta megjelent Jászi Oszkár, *A Habsburg birodalom felbomlása* című könyvének utányomása, ez is állandóan használatban van.

Mindhárom szerző komoly tudós. Mindhárom mű alapos kutatás eredménye és figyelemre méltó szaktudásról tesz tanúságot. Mindhárom történész alapgondolata, hogy Közép- és Kelet-Európa egység, amelynek jövőjét nem nemzeti, hanem regionális alpra kell felépíteni, alig vitatható, ha az 1914 óta lejártszódtott eseményekre gondolunk. Ami ezeket a műveket gyengíti, az szerzőik nosztalgija. A Duna sohasem volt kék, a Visztula zöld és a Földközi-tenger azúr. Nem lehet a régi államegységek visszaállításával, a régi hibák kiküszöbölése után sem visszaadni ezeknek a vizeknek azokat a színeket, amelyek sohasem jellemezték őket. Közép- és Kelet-Európa mai napig is megoldatlan problémái mélyebbek és megoldásuk lényegesen nehezebb, mint ahogy azt Kann, Jászi vagy Halecki hitte, vagy hiszi. Itt van a legnehezebb feladatunk. E három embernél tudásban, alaposágban, de még alapvetően helyes elgondolásban is nehéz jobbat elképzelni. Ha azonban műveiket olvassuk, állandóan az az érzésünk, hogy valamiképpen át kellene dolgozni azt, amit ők írtak.

Ettől a feladattól azonban nehézsége ellenére sem fordulhatunk el, megelégedve monográfiák írásával. Nem lehet például a bolgár paraszt helyzetével foglalkozni a XVII. században anélkül, hogy ne foglalkoznánk az ottomán birodalom agrárpolitikájával, ami pedig ahhoz vezet, hogy az egész török hódoltsági terület parasztságának helyzetével kell foglalkoznunk. Csak bolgár történész foglalkozhat kizárólag a bolgár parasztsággal, nemzeti történelmi tanulmányok keretén belül. Bolgár történetre viszont nálunk nincs szükség. Ha volna is, nem tudna dolgozni, mert az anyag, amire szüksége lenne, nem az Egyesült Államokban, hanem Bulgáriában van. Mi csak regionális történelemmel foglalkozhatunk, ha túl akarjuk lépni a monográfia-irodalom keretét. Ezért kívánjuk meg, mint ahogy azt előbb említettem, diákjainktól legalább két kelet-európai nyelv megtanulását.

Szerencsénkre, Közép- és Kelet-Európa természetes történelmi egység, amelyet a Duna szépen választ két fő alosztályra. Minket ma ez az egység érdekel. Meg szeretnénk találni az egység és a két főcsoport közös történelmi vonásait, és ezeken belül a különbségeket és ezeknek okait. Legtöbben azt hiszik, hogy gazdasági, kulturális és társadalmi tényezők tanulmányozása fogja megadni az alapvető választ. Széles alapokon nyugvó kérdésekre keresünk regionális feleletet. Ennek a munkának szükségét szaktársaim többsége elfogadta. Ebből az elgondolásból kiindulva láttam hozzá munkatársaimmal az egy kötetes, *A nacionalizmus története Kelet-Európában* és a tizenegy kötetes, *Közél-Kelet-Európa Története* szerkesztéséhez és megírásához. Ezért vállalták magukra Jelavich Károly és Ráth János tanárok egy nemzetközi kongresszus megszervezését, amelynek eredménye, úgy reméljük, egy új *Osztrák-Magyar Történelmi* lesz. Ezért fogott hozzá Fisher-Galați István barátom *A paraszt mint forradalmi erő Kelet-Európában* című munkájához, hogy utoljára megint egyszer példákkal szolgáljak.

Természetesen munkánk nem lesz ilyen összefoglaló művek szerkesztésére korlátozva. Továbbra is fogunk monográfiákat és cikkeket írni. De ezeknek értéke egyre jobban függ attól, hogy milyen mértékben lesz alkalmunk a közép- és kelet-európai levéltárak anyagához hozzájutni. A nálunk és Nyugat-Európában található forrásanyagot nyugat-európai kollégáinkkal együtt lassan kezdjük kimeríteni. Meg vagyunk győződve arról, hogy összefoglaló munkáink, cikkeink és monográfiáink közép- és kelet-európai kollégáink részére is jelentenek értéket, mert általuk jól ismert kérdésekre teljesen más megfontolások alapján adnak választ.

De vannak olyan feladatok is, amelyeket nem tudunk megoldani. Tisztában vagyunk azzal, hogy az európai levéltárakban — legtöbbször rövid idejű — kutatás még akkor sem fogja megteremteni a korlátlan munkálkodás lehetőségeit, ha ehhez a kutatáshoz gyakrabban és könnyebben jutunk hozzá, mint a múltban. Előadásom utolsó részében összefoglaló munkákról beszéltem, cikkekről és monográfiákról. Ebből a felsorolásból hiányoznak azok az alapvető művek, amelyeknek hiányát előadásom alatt ismételtelen felemlítettem. Lehetőségeink korlátai között ezeket mi nem tudjuk megírni. Egy jó magyar történelem megírásához például sokkal több időt kell a számos magyar levéltárban eltölteni, mint amit erre, a legkedvezőbb körülmények között is,

szánni tudnánk. Ugyanez igaz sok más témával kapcsolatban is. Ezeket jól feldolgozni nem tudjuk, rosszul nem akarjuk. Szükségünk azonban ilyen művekre is van. Itt közép- és kelet-európai kollégáink közreműködése nélkül nem fogunk előbbre jutni. Ha mi, mint említettem, fontosnak tartjuk, hogy honfitársainknak bemutassuk Európának minket érdeklő részeit, akkor talán jogunk van felkérni közép- és kelet-európai kollégáinkat arra, hogy segítsenek nekünk. Írjanak, ha szükséges a mi közreműködésünkkel, a mi, nemcsak a saját országaik olvasói részére is. Ezen a téren eddig a bolgárok dolgoztak legjobban.

Kollégáink közreműködése és a levéltárakhoz való könnyebb hozzájutás mellett még az is sokat segítene rajtunk, ha rendszeresebben jutnánk hozzá a Közép- és Kelet-Európában megjelenő szakirodalomhoz. Ez a harmadik kívánságunk látszik ebben a pillanatban a legkönnyebben megoldhatónak.

Mi, remélem joggal, büszkék vagyunk arra, amit tizenöt év alatt elértünk. Ennél is többet és jobbat akarunk és fogunk produkálni a következő tizenöt év alatt. De, ha megkapjuk a levéltáraktól, tudományos intézetektől, könyvkiadóktól és kollégáinktól azt a segítséget és közreműködést, amire éppen hivatkoztam, akkor a közép-kelet-európai történezet helyzete az Egyesült Államokban még jobb lesz 1980-ban, mint ami lenne, ha fejlődése teljesen a mi lehetőségeink kereteire korlátozódnék.